

K MARXISTICKÉMU POJETÍ LIDU

LADISLAV HRZAL

Co je lid? Takto položená otázka se může zdát triviální. Ale už první pohled do několika knih, pojednávajících zdánlivě o tomtéž, ukáže, že tu jde o věčný problém.

Tyto rozdíly nejsou náhodné. Každá třída pokládá za lid své doby něco jiného, v souladu s potřebou vyjadřovat své vlastní zájmy. Bylo by možno uvést mnoho příkladů, velmi širokou stupnici názorů na lid — od vysloveně kladných, ba glorifikujících, až po zcela opovrhlivé. Není snad už dnes otázkou, který z těchto názorů je a který není pokrokový. Avšak tím není řečeno, že by bylo jasné všechno. Naopak, chceme-li pochopit, v čem je hloubka i progresivnost materialistického názoru na historickou úlohu lidu, musíme se zabývat nejen svým vlastním hlediskem, ale i srovnávat, odlišovat, hodnotit názory jiné, snažit se je pochopit z hlediska doby, ve které vznikly.

Klademe-li si za úkol pochopit společenskou úlohu lidu z hlediska marxistické teorie společnosti (tedy z hlediska *vědy* o společnosti), zastavme se nejdříve u některých důležitých názorů klasiků marxistické teorie.

NÁZORY NA LID U KLASIKŮ MARXISMU

Zásadou historického materialismu je zkoumat vývoj názorů na určitou otázku z hlediska historického kontextu, v nichž tyto názory vznikaly. Platí to plnou měrou i pro zkoumání vývoje marxistické teorie samé.

V pracích Karla Marxe a Bedřicha Engelse, spolu s tím, jak sledujeme vývoj jejich vztahu k lidu, můžeme zkoumat i to, jak se formulovala jejich představa lidu. Tedy, které vrstvy či třídy společnosti do ní zahrnovali, jak postupně pronikali do podstaty historické úlohy lidových mas. Chceme-li pochopit vývoj názorů Marxe a Engelse v této otázce, musíme si uvědomit konkrétní historickou skutečnost tehdejší doby, z jejíž analýzy vycházeli a stejně tak teoretické a praktické předpoklady pro její řešení.

S rozkladem feudálního řádu a rozvojem kapitalistických vztahů dochází v 19. století k převratným změnám ve struktuře společnosti. Stavovské dělení společnosti ustupuje čím dál tím více do pozadí a stále jasnějším se stává *třídní* rozdělení společnosti. V Německu tento proces probíhal ve 30. a 40. letech minulého století. Německo stálo na prahu své první buržoazní revoluce. Do popředí vystupoval lid. Byly zde zkušenosti z Francie (Francouzská buržoazní revoluce, i přímé vystoupení proletariátu r. 1831 povstání lyonských tkalců), první zkušenosti z Německa (r. 1844, zejména povstání slezských tkalců).

S názory na lid se setkává Marx už u Hegela. Pro Hegela je v tomto směru charakteristické, že chápe lid netřídně jako vnitřně nerozlišný celek. Do určité míry lidem dokonce pohrdá: „... lid, pokud toto slovo označuje zvláštní část příslušníků státu, je právě ta část, která neví co chce. Vědět, co kdo chce, a tím spíše co chce o sobě a pro sebe jsoucí vůle, rozum, je plod hlubokého poznání“. A na jiném místě: „Mnozí, jakožto jednotlivci, což se často rozumí pod slovem lid, jsou ovšem určitý souhrn (ein Zusammen), ale jen jakožto množství — jako beztvářá masa, jejíž pohyb a činnost by právě proto byly jen živelné, nerozumné, dravé a strašné“¹

S prvními pokusy ujasnit si pojem lidu se setkáváme u Marxe ne náhodou v souvislosti s reakcí na některé Hegelovy formulace. V nedokončeném spise *Ke kritice Hegelovy filosofie práva* ukazuje Marx na neudržitelnost idealistického pojetí dějin už v souvislosti s lidem. A v polemice s Hegelem vytváří si svůj vlastní názor: Hegel říká: „O *svrchovanosti* lidu, lze mluvit v tom smyslu, že *navenek* je lid vůbec něco samostatného a tvoří vlastní stát...“ Tak lze také o *svrchovanosti* *dovnitř* říci, že sídlí v lidu, mluví-li se jen o celku vůbec... ale, chápe-li se *svrchovanost* v *protikladu* ke *svrchovanosti* existující v *monarchovi* — a to je obvyklý smysl, ve kterém se o *svrchovanosti* lidu začalo mluvit v novější době — chápána v tomto protikladu náleží *svrchovanost* lidu k zmatečným myšlenkám, založeným na pusté představě o lidu. „Lid bez svého monarchy a bez onoho rozčlenění celku, jež právě s monarchou nutně a bezprostředně souvisí, je beztvářá masa, která už není státem a které už nepřísluší žádné určení, jež se vyskytuje jen u celku *zformovaného* v sobě, určení jako *svrchovanost*, vláda, soudy, vrchnost, stavy a podobně. Tím, že se u lidu objeví momenty týkající se určité organizace státního života, přestává být lid oním neurčitým abstraktem, kterému se říká lid pouze ve všeobecné představě.“²

Marx tyto myšlenky kritizuje a ukazuje zejména na to, že: „zmatené myšlenky a pustá představa jsou tu jen a jen u Hegela.“ Ptá se: „Svrchovanost monarchy — nebo *svrchovanost* lidu, to je Question.“³ Jakkoli Marx je zde zřejmě ještě v zajetí iluzí o buržoazní demokracii a neukazuje koho konkrétně myslí skutečným lidem, odmítá přesto jednoznačně Hegelovy idealistické názory jakoby státní zřízení tvořilo lid a ne naopak.

Již zde se tedy setkáváme s podstatnými rozdíly mezi pojetím lidu u Hegela a Marxe. Čím dále tím více Marx poznává, že formy státu, právní vztahy, postavení nelze pochopit z tak zvaného „všeobecného vývoje ducha“, ale že je nutné zkoumat skutečnou úlohu mas, zkoumat východisko jejich činnosti, materiální život společnosti. Proto odmítá teorie, které jsou odtrženy od života lidových mas. V dopisech uveřejněných v *Deutsch-französische Jahrbücher* vytýčuje heslo spojit teoretickou kritiku staré společnosti s praktickým bojem lidu. Dochází k tomu, že masy vedené proletariátem jsou materiální silou, která jediná je schopna nastolit novou společnost.

¹ Citováno podle: Marx, Engels, *Spisy I*, str. 298 a další.

² K. Marx, B. Engels, *Spisy I*, str. 253, 254.

³ Tamtéž, str. 254.

Bedřich Engels se dostává k problému lidu poněkud jinak, chápe lid především z hlediska jeho sociálních podmínek a vidí v něm ty třídy společnosti, které nejvíce trpí a jsou utlačovány.⁴

Mnohem přesněji se vyslovují Marx a Engels ve své společné práci *Svatá rodina anebo kritika kritické kritiky*. Vystupují tu proti subjektivně idealistické teorii mladohegelovců a jejich stoupců, podle níž, skutečnými tvůrci dějin jsou vynikající osobnosti a lidové masy jsou naproti tomu jen pasivním materiálem neschopným tvořivé účasti.

Svůj skeptický vztah k lidu zdůvodňovali mladohegelovci tvrzením, že ideje jsou skutečnou hybnou silou dějin, masa však že je schopna chápat ideje pouze povrchně, že se nikdy nemůže pozvednout ke skutečnému sebeuvědomění. Marx a Engels ukázali, že všechny tyto teorie mladohegelovců vycházejí z Hegelova idealistického pojetí dějin, které proti mase staví absolutního ducha dějin, jenž má svůj materiál v mase a teprve pak ve filosofii svůj odpovídající výraz. Marx vyvrací toto idealistické pojetí dějin a dokazuje, že: „ideje nemohou vůbec nic provést. K uskutečnění idejí je třeba lidí, kteří vynaloží praktickou sílu“ (*Spisy 2*, str. 138). Marx se však neomezuje pouze na kritiku, formuluje zde současně jednu ze základních tézí historického materialismu o úloze mas v dějinách. Marx dokazuje, že bez lidu nelze uskutečnit žádnou sociální revoluci, proti pojetí dějin „kritickými kritiky“, ve kterém při historických akcích nejde o lidové masy, ani o empirické jednání, ale o ideu, zdůrazňuje: „S hloubkou a šíří dějinné akce bude tedy růst objem masy, jejíž akcí je.“⁵

Významným rysem v pojetí pojmu lid u zakladatelů vědeckého socialismu je skutečnost, že si nikdy lid neidealizovali. Viděli, jak zvláště pracující masy si velmi těžko uvědomují své vlastní postavení, své poslání, svou skutečnou úlohu v dějinách. Mělo to jistě reálné příčiny. Venkovský lid byl nejen přikován k těžké fyzické práci, ale nadto jeho jedinou duševní potravou bylo náboženství. Proto také, i když venkovský lid tvořil rozhodující většinu tehdejší společnosti, neobraceli se Marx a Engels především na něj. Marx a Engels viděli již tehdy nejprogresivnější část lidu, jeho jádro, *proletariát*. V protikladu k tehdejším názorům některých socialistů, kteří viděli v proletariátu jen nejvíce trpící, nejubožejší část společnosti, uvědomují si Marx s Engelsem, že toto jádro lidu je právě svým postavením přímo určeno k tomu, aby nastolilo nový společenský řád. Napsali tehdy: „Jestliže socialističtí spisovatelé připisují proletariátu tuto světodějnou úlohu, není to vůbec proto, jak nám namlouvá kritická kritika, že považují proletáře za *bohy*. Spíše naopak. Protože ve vyvinutém proletariátu je praktický dovršena abstrakce od veškeré lidskosti, i od *zdání* lidskosti, protože v životních podmínkách proletariátu jsou shrnuty všechny životní podmínky dnešní společnosti v nejnelidštějším vyvrcholení, protože v něm ztratil člověk sám sebe, ale zároveň si nejen teoreticky uvědomil tuto ztrátu, nýbrž je také naprosto neodbytnou *nouzí* — praktickým výrazem *nutnosti* — kterou již nelze odvrátiti ani zastřít přímo donucen bouřit se proti této nelidskosti; proto

⁴ Viz jeho *Dopisy z Wupertalu*.

⁵ K. Marx, B. Engels, *Spisy 2*, Praha 1958, str. 99.

proletariát může a musí sám sebe osvobodit. Ale nemůže sám sebe osvobodit, aniž zruší své vlastní životní podmínky, aniž zruší *všechny* nelidské životní podmínky dnešní společnosti, jejichž souhrnem je jeho vlastní situace.“⁶

Marx a Engels zároveň ostře vystupují proti spekulacím s pojmem lid. V období buržoazně-demokratických přeměn se totiž lidu dovolává kdekdo — i závilí nepřátelé demokracie, ochránci starých stavovských pořádků, dokonce i přímí monarchisté. V úsilí odhalit tuto koketerii s lidem, proti řečem, že království tvoří s lidem pevné spojenectví, jeden celek, že jedině lid zachovává království jeho moc, Marx říká: „Lid je ze všech politických elementů pro krále tím nejnebezpečnějším. Ne ovšem takový lid, o jakém mluví Bedřich Vilém, lid, který se slzami v očích děkuje za uštědrěný kopanec a šesták; takový lid není vůbec nebezpečný, protože existuje jen v králově fantazii. Ale skutečný lid, proletáři, drobní rolníci a chátra, to je, jak říká Hobbes, puer robustus, sed malitiosus, silný, avšak zlovlný hoch, a ten nedovolí ani hubenému, ani tlustému králi, aby si z něho dělal blázny.“⁷

Shrme-li názory Karla Marxe a Bedřicha Engelse na lid v tomto období, vidíme, že pokládají za lid především pracující masy. Skutečným lidem je u Marxe především proletariát, drobní rolníci a „chátra“, stejně tak u Engelse. Engels v článku *Komunisté a Karl Heinzen*, když se zamýšlí nad úkolem stranického tisku, píše: „Co je úkolem německého demokratického tisku? . . . Má vysvětlovat, jak byrokracie, šlechta a buržoazie utlačují proletariát, drobné rolníky a maloměšťáky, protože ti tvoří v Německu „lid“.“⁸ To, že Marx a Engels zdůrazňují v pojetí lidu především pracující masy, neznamená, že by do něj v určitém období nezařazovali např. i určitou část buržoazie. V článku *Berlínské debaty o revoluci* ukazují, že výsledky revoluce byly: „ . . . na jedné straně ozbrojení lidu, spolčovací právo, skutečně dosažená svrchovanost lidu; na druhé straně zachování monarchie . . . vláda zástupců velké buržoazie.“ „Velká buržoazie, odjakživa protirevoluční, uzavřela ze strachu před lidem, t. j. před dělníky a demokratickou buržoazií obranný a útočný spolek s reakcí.“⁹

Marx v tomto období vystupuje proti akademickému nadtřídnímu „žvanění o lidu“, jaké vedli např. „poslanci frankfurtského kvákajícího močálu“, kteří nedělali v podstatě nic jiného, než mařili čas diskusemi o základních právech německého lidu — aniž by se namáhali ujasněním, kdo vlastně tímto lidem je. Takovými iluzemi o lidu, jak říká Marx, trpí především „demokraté“. Na příkladu Francie ukazuje Marx, jak se „demokraté“ domnívají, že oni s celým ostatním národem tvoří lid, proti nim stojí osamocená privilegovaná třída. „Oni přece zastupují „právo lidu“; jejich zájem je zájmem lidu. Oni tudíž v předvečer boje nepotřebují zkoumat zájmy a postavení jednotlivých tříd . . . Jejich úkolem je dát jen signál, aby se lid se všemi svými nevyčerpatelnými zdroji vrhl na *utiskovatele*. Ukáže-li se při provádění, že jejich zájmy nikoho

⁶ *Spisy* 2, str. 51.

⁷ *Spisy* 4, Praha 1958, str. 216.

⁸ Tamtéž, str. 281.

⁹ *Spisy* 5, Praha 1959, str. 82—83.

nezajímají, že jejich moc je bezmocí, pak jsou tím vinní zhoubní sofisté, kteří rozštěpují *nedělitelný* lid v různé nepřátelské tábory...¹⁰

V tomto období revolučních bojů lidových mas si již Marx a Engels plně uvědomovali, že nestačí ohánět se pouze demokratickými hesly, odvolávat se na „lid“, proklamovat „práva lidu“, ale že je především nutné plně pochopit, kdo je skutečným lidem, že je nutné chápat lid jako třídní kategorii. Ne tedy glorifikaci lidu, ale reálný pohled, který nezakrývá, že i uvnitř lidu může dojít a také zákonitě dochází k střetávání různých třídních zájmů podle postupu revoluce. Na tuto skutečnost poukazuje Engels v úvodu k práci K. Marxe *Třídní boje ve Francii 1848—1850*, kde říká: „Po porážkách z roku 1849 jsme naprosto nesdíleli iluze vulgární demokracie, seskupené in partibus kolem budoucích prozatímních vlád. Tato vulgární demokracie počítala s brzkým jednou provždy rozhodujícím vítězstvím „lidu“ nad „utlačovateli“; my jsme počítali s dlouhým bojem, po odstranění „utlačovatelů“, mezi protichůdnými živly skrývajících se právě v tomto „lidu“.¹¹

Marx zdůrazňoval, že místo *kultu domnělého lidu* je třeba vidět „*skutečný lid*“, t. j. představitele různých tříd, v něž se tento skutečný lid rozpadá.¹² Zkušenosti z tohoto období, kdy kontrarevoluce získávala postupně jeden úspěch za druhým, přinesly další poučení. Marx a Engels si uvědomili, že „doby náhlého přepadávání, doby revolucí prováděných malými uvědomělými menšinami v čele nevědomých mas již minuly“. Engels, který shrnuje tyto zkušenosti, píše: „Kde jde o úplné přetvoření společenských organizací, tam musí být masy samy zúčastněny, samy již musí chápat, oč jde, zač jdou obětovat život. Tomu nás naučily dějiny posledních padesáti let. Aby však masy pochopily, co dělat, k tomu je třeba dlouhé, vytrvalé práce...“¹³

Tento zájem o konkrétní, aktuální, politicky významné otázky lidu je v pracích zakladatelů marxismu jakýmsi pozadím, na němž se exponují vlastní filosofické problémy materialistického pojetí dějin. Snad proto někdy problematika lidu v raných pracích zakladatelů vědeckého socialismu zaniká. Je však nezbytné uvědomit si, že bez hlubokého zájmu o lid by nebylo nejen teorie socialistické revoluce, ale ani marxistické filosofie, a to právě v jejím nejvlastnějším smyslu — jako nástroje „*revoluční přeměny světa*“.

*

Pro marxismus je problém lidu velmi významný i v *metodologickém* aspektu. Tento problém by bylo možno formulovat asi takto: je pro marxismus důležitější otázkou lid nebo jednotlivec? Uvědomme si předem, že tato otázka je vyčtena jednostranně. Z hlediska materialistické dialektiky se neptáme po tom, co je „důležitější“; vždyť program KSSS vytýčil problém všestranného rozvoje

¹⁰ K. Marx, *18. brumaire Ludvíka Bonaparta*, Praha 1949, str. 41.

¹¹ *Třídní boje ve Francii 1848/1850*, Praha 1950, str. 10.

¹² K. Marx, *Třídní boje ve Francii 1848—1850*, Praha 1950, str. 42.

¹³ K. Marx, *Třídní boje ve Francii 1848—1850*, str. 20—21.

lidské osobnosti právě na předpokladu vybudování morálně-politické jednoty lidu. Avšak uvědomme si současně, že tato otázka byla a ještě i je kladena, a to nikoliv jen odpůrci marxizmu — ale často v dobré vůli vyřešit zásadně některou z konkrétních otázek budování nové společnosti.

Je třeba, abychom se na tento problém zevrubně podívali z hlediska té závislosti, kterou pro historický materialismus má v dané souvislosti. Tedy z hlediska jeho závažnosti metodologické.

V této souvislosti nelze přejít významnou Marxovou myšlenku, v níž se upozorňuje na určitý rozpor mezi pojetím lidských dějin jako dějin jednotlivců a pojetím dějin jako souborů určitých procesů, které mají své materiální nositele ve společenských třídách. „Individua vyrábějící ve společnosti — tedy společenská výroba individuů je ovšem výchozím bodem.“¹⁴

Na první pohled je tu jistý rozpor — rozpor mezi „individuem“ a „společenskou výrobou“. A přece právě v tom Marx spatřuje — a dokonce s jistou samozřejmostí, výchozí bod. Proč? Podívejme se na tuto otázku zevrubněji.

Podtext Marxovy myšlenky tvoří názor, že vztahy jednotlivých lidí k sobě navzájem — které tvoří soustavu, strukturu společenského života — se v jistém smyslu realizují i v lidských individualitách. Proto Marx, když rozebírá kapitalistickou směnu, může brát jako „základ“ i jednotlivý akt směny mezi dvěma individui; v této srchované abstrakci se totiž za jistých okolností typickým způsobem projevuje celek společenského řádu. Na druhé straně, aby mohl Marx analyzovat individuum jakožto společenské, musí znát určitý společenský (v daném případě převážně ekonomický) pohyb společenských tříd; a až za tohoto předpokladu, může být vzato individuum jako „výchozí bod“.

Metodicky vzato, objevují se zde alespoň dvě možnosti. Jednou nespornou možností je začít s ekonomickým, resp. historicko-ekonomickým studiem společenských tříd, resp. lidu. V tomto ohledu byla už podniknuta řada cenných pokusů.¹⁵ Tímto způsobem je možno zejména dospět k důkazu správnosti a platnosti dosavadních poznatků historického materialismu o lidu a tyto poznatky i v jiném smyslu rozvinout. Určitou diskvalifikací této metodické možnosti je to, že nejsou zatím sdostatek rozpracovány otázky metodického zprostředkování mezi filosofií a politickou ekonomikou, a tedy to, že uniká řada vlastních filosofických problémů lidu na úkor fakticity. Tak o tom hovoří alespoň dosavadní zkušenosti, které ukázaly, že tato metoda je velmi dobře uplatnitelná v historiografii, v politické ekonomii, ve vědeckém komunismu, méně však už ve filosofii. Tím ovšem není řečeno, že by tomu tak muselo být i v budoucnu.

Druhou nespornou metodickou možností je postup od obecných filosofických problémů k jejich konfrontaci a verifikaci s fakty dnešní skutečnosti. To je oblast otázek tohoto druhu: poměr lidu a dějin, smysl dějin, otázka obecného, zvláštního a jedinečného v dějinách, otázka velkých osobností v dějinách a jejich

¹⁴ K. Marx, *Ke kritice politické ekonomie*, Praha 1953, str. 155.

¹⁵ B. F. Poršněv, *Vozrastanie roli narodnych mas v istorii*, *Voprosy filosofii* 4/1954. M. D. Kammari, *Narod — tvorec istorii*, Moskva 1954 a jiné.

vztahu k lidu, otázka poměru lidu a celku společnosti, otázka vnitřní struktury společnosti atd. Tento přístup má jistě své velké oprávnění. Umožňuje zejména postižení problematiky lidu z hlediska filosofie a její začlenění do systému filosoficky pojatého historického materialismu.¹⁶

V této souvislosti je třeba si uvědomit, že problematika lidu, lidových mas, je v marxistické filosofii poměrně nová (vzhledem např. k problematice základní filosofické otázky). Jde vlastně o trochu jiné hledisko než v případě řešení základní filosofické otázky, kde vystupuje do popředí spíše gnoseologický aspekt. Pro celek historického materialismu to má pak ten důsledek, že téma „lid“ je rozvíjeno a postihováno poněkud jinými metodami než jiná témata historického materialismu. A v případě použití ne zcela přiměřené explikační metody nemusí být toto téma zapojeno do celku historického materialismu.¹⁷ Aby bylo možno tomuto nedostatku předejít, je zapotřebí orientovat se především na filosofickou problematiku lidu, a tedy na filosofické metody.

Je ovšem zapotřebí mít přitom na zřeteli, že zde existuje (poměrně značné) nebezpečí spekulativního přístupu k problematice lidu, tedy — jinak řečeno — nebezpečí spekulativního podcenění faktů. A platí zásada, že použití vlastních obecných filosofických metod předpokládá rozsáhlou znalost faktického materiálu a že musí z tohoto materiálu nezbytně vycházet. Za splnění tohoto předpokladu může se stát (tato) druhá metodická možnost optimálně užitečnou pro zpracování problematiky lidu. Nejde však o dva samostatné metodické postupy, ale o dvě stránky jedné a téže metody, která se musí uplatnit v každé teoretické analýze.

V dané souvislosti je závažnou ještě jedna okolnost. Marx ve svých pracích používá často pojmu „individuum“.¹⁸ „Individuum“ u Marxe je pochopeno podstatně jinak než v liberalisticko-individualistickém smyslu, totiž je pochopeno jako symbol společenské dialektiky: „...zrušit osamostatnění poměru proti individuím, podrobení individuality náhodě, podřízení osobních vztahů vztahům obecným, třídním atd., je konec-konců podmíněno zrušením dělby práce“.¹⁹

„Individuum“ je v tomto případě synonymem člověka — „člověka společenského“: „V komunistické společnosti, kde osobitý a svobodný rozvoj individuí není frází, je tento rozvoj právě podmíněn spojitostí individuí, spojitostí, jež zčásti spočívá v ekonomických předpokladech, zčásti v nutné solidaritě svo-

¹⁶ Je jistě ovšem možné použít na tyto problémy předchozí (empirické) metody; to je však jen abstraktní možnost. Dosavadní literatura mluví o opaku.

¹⁷ Tak je tomu např. v případě Konstantinovy učebnice *Historický materialismus*, 2. vydání, Praha 1955.

¹⁸ Musíme mít na zřeteli, že tento pojem charakterizuje práce mladého Marxe a že právě v něm je možno spatřovat jeden z vlivů Hegela. Avšak tento pojem má u Marxe současně hluboký materialistický smysl. Domnívame se, že proti revizionistickému ztotožňování hegelovství s marxismem můžeme úspěšně bojovat jen za toho předpokladu, že vyloupneme materialistický obsah Marxových myšlenek z jejich formy, nesporně poznamenané hegelovstvím. Vodítkem přitom může být ten smysl, který přikládá Marx pojmu „individuum“ v *Kapitále*.

¹⁹ K. Marx, B. Engels, *Německá ideologie I*; v díle *O umění a literatuře*, Praha 1951, str. 116.

bodného vývoje všech a konečně ve všestranném způsobu činného uplatnění individuí na základě existujících výrobních sil.²⁰

Komunistická společnost tak představuje nejvyšší formu řešení vzájemného vztahu individuálního a společenského. Tím, že celá společnost, a tedy také každý jednotlivec, se stává pánem svého zespolečenštění, je umožněn všestranný rozvoj a skutečná svoboda všech. Lze říci, že dochází k tomu, že jednotlivec, osobnost rozvíjí svou individuálnost právě tím, že se kolektivizuje.

A v tomto ohledu není pak zásadního rozdílu mezi „individuem“ a společností, resp. „lidem“. Proto, že všechny tyto objektivně různé stránky společnosti jsou jednocovány v témže pojetí, v téže materialistické dialektice. A toto pojetí má i tu nespornou výhodu, že je předem oproštěno od jednostrannosti (individualismu a sociologismu).

Jestliže tedy přihlídneme k těmto okolnostem, je pozoruhodné, že Marxovo východisko — individuum — nejenže není v protikladu k marxistickému pojetí „lidových mas“, ale naopak, je s ním (v jistém smyslu) v optimálním souladu. Marxovo východisko tu není vysvětlitelné nějakým rozparem (jak na to poukazovali zejména revizionisté, když hovořili o rozporu „mladého Marxe“ se „starým Engelsem“), ale je vysvětlitelné daleko přirozeněji. Prostě tím, že v něm je — z hlediska dialektiky — obsažena základní možnost metodického přístupu k lidu. Jestliže Marx později za jiných okolností a na jiném faktickém materiálu (např. v *Kapitálu*) volil spíše kombinaci metod jiných (i když i tam tvoří „jednající individuum“ vlastní subjekt kapitalistické výroby), neznamená to nic více, než že materialistická dialektika je vpravdě nekonečně bohatá, rozmanitá co do možností využití různých metod.

To je otázka jednotlivého a obecného, indukce a dedukce, jak se projevuje v oblasti problému „lid“. Touto stránkou věci ovšem celý problém není vyčerpán, je příliš obsáhlý a příliš nový, než abychom se mohli spokojit s jeho řešením v jedné rovině. Naznačíme si alespoň stručně, o které další stránky tu jde:

Především tu jde o tzv. „aplikaci“ základní otázky filosofie na to, co je lid. Je možno vůbec hovořit o „aplikaci“? Je třeba rozlišit dva odstíny tohoto slova. V prvním smyslu se aplikací někdy rozumělo pouhé použití (někdy nedialektické, ba dogmatické) kategorií marxistické filosofie na danou skutečnost. To je ovšem „aplikace“, která je proti duchu marxismu, která je vnější vzhledem k dialektické povaze věci, a tedy pro proces poznání spíše překážkou než nástrojem. Ve skutečnosti lze aplikací rozumět jen proniknutí k vnitřní podstatě procesu vývoje přes kategorie materialistické dialektiky a s jejich pomocí. Jde-li v našem případě o pojem „jednotlivec“ (nebo „lid“), můžeme je chápat jen jako kategorie s historicky určeným obsahem, dialekticky diferencovaným, a v tomto smyslu jako nástroje poznání. Už proto, že samy tyto pojmy jsou odvozeny ze

²⁰ K. Marx, B. Engels, *O umění a literatuře*, str. 116. „...soukromé vlastnictví může být zrušeno jen za podmínek všestranného rozvoje individuí, protože právě existující formy styku a výrobní síly jsou všestranné a mohou si je přivlastnit jen všestranně vyvinutá individua, t. j. mohou je změnit ve svobodnou tvořivou činnost svého života... zrušení soukromého vlastnictví a dělby práce znamená sjednocení individuí na základně dané dnešními výrobními silami a světovým stykem.“

všestranných vztahů živé skutečnosti. Tato skutečnost je závažným východiskem pro použití základní filosofické otázky na oblast vztahů jednotlivce, lidu a společnosti. Někteří soudruzi pokládají spojitost obou za málo podstatnou a spokojují se spíše podrázením veškeré problematiky historického materialismu pod základní otázku filosofie — poměr bytí a vědomí.²¹ Domnívame se, že tento rámeček je příliš úzký a že je třeba vyjít z jednoty gnoseologických i ontologických stránek v historickém materialismu — a v tomto smyslu zaujímá problém lidu jedno ze základních postavení.

Chceme-li proto správně stanovit úlohu lidu v dějinách, vyjdeme ze základní filosofické otázky a jejích výsledků pro pojetí dějin. Základní filosofická otázka ve svém materialistickém řešení říká, že ve vztahu vědomí a bytí společenského vědomí a společenského bytí je bytí primárním a určujícím faktorem. Jaký to má důsledek pro pojetí dějin a společenského dění vůbec? Jestliže bychom pokládali za prvotní sílu dějin faktory povahy ideální, t. j. myšlenky, názory, mínění lidí, dospěli bychom k závěru, že základním způsobem obohatili dějiny ti lidé, jejichž myšlenky byly hlubší, bohatější. Dospěli bychom konec-konců k závěru, že dějiny jsou dějinami velkých myslitelů, velkých osobností, které jsou nositeli společenského pokroku. Jestliže bychom tedy vyšli z názoru o prvotnosti idejí vzhledem k rozvoji společnosti, došli bychom ke zřetelně subjektivistickému, nesprávnému názoru. Vyjdeme-li naopak z předpokladu, že prvotní stránkou v daném vztahu bytí a vědomí je bytí, materiální společenský život, dojdeme k závěru, že dějiny jsou dějinami těch společenských skupin, které vytvářejí tento materiální základ společenského života: tedy dějinami výrobců, dějinami pracujících, dějinami lidu. A tak se umožňuje pochopit i velké osobnosti v jejich dějinné úloze z hlediska lidu jako základní společenské síly.

Dále je zapotřebí, abychom v pojetí otázky lidu dbali jednoty podstatných stránek jeho existence. Zejména jde o pochopení jednoty ekonomických a politických stránek, jimiž je charakterizován (podle toho ovšem, která z těchto stránek v daném okamžiku dějin vyniká). Nezbytným metodologickým předpokladem je i nutnost pochopit lid jako dialektickou jednotu vnitřních rozporů.

Z tohoto metodického hlediska můžeme se pokusit zodpovědět a pochopit i otázku lidu jako subjektivního činitele dějin — tak, jak bylo naznačeno. V tomto případě přichází v úvahu zejména dialektický poměr subjektu (ve smyslu praxe) a objektu (ve smyslu předmětu působení). V tomto ohledu budeme chápat lid v jeho vztahu k materiálním podmínkám jeho života jako subjekt, tyto podmínky jako objekt. Lid pak chápeme jako takovou společenskou skupinu, která přetvářejícím způsobem působí na materiální podmínky společenské existence. V rámci dané míry své společenské determinace je lid svrchovanou společenskou silou. Je ovšem podroben těm přírodně společenským zákonům, kterým je podrobena celá společnost; ale pokud jde o vlastní subjektivní (právní) společenské zákony, může být jejich tvůrcem. Je k tomu zapotřebí dvou předpokladů: jednak určitého demokratického společenského zřízení, které umož-

²¹ Blíže o tom viz: *Pokus o příručku historického materialismu* (zpráva o diskusi na filosofické fakultě KV), *Filosofický časopis* 1959/3.

ňuje všem občanům jistou míru zásahů do řízení jejich země a jednak (je k tomu zapotřebí) určitého poměru vysokého stupně uvědomění lidu.

Konečně z téhož hlediska dialektické rozpornosti pak můžeme pochopit i místo a úlohu lidu v celku společnosti. Jde zejména o řešení poměru společenských organizací, reprezentujících lid, jejich členů (jednotlivých lidí) a proletářské strany, která zaujímá v soustavě společenských vztahů socialistické společnosti centrální postavení.

*

Marx a Engels tak ve svých pracích dali základ k vědeckému chápání lidu. V podstatě ukázali na jeho úlohu v dějinách, na nutnost konkrétně historického přístupu k lidu a na rozhodující význam třídního složení lidu. Toto Marxovo a Engelsovo pojetí lidu dále rozvíjel V. I. Lenin, především v polemikách s narodniky, pro které byl „lid“ jeden z oblíbených pojmů. Provádět kritiku narodnictví dnes by bylo jistě více než zbytečné. Narodnictví jakožto ideový směr je dávno pohřbeno. Ale pro nás je důležité v jiném smyslu: abychom viděli, *za jakých podmínek vznikalo leninské pojetí lidu a jeho úlohy v dějinách.*

Maloburžoaznost narodnictví se velmi výrazně projevuje právě v jeho chápání lidu. Na narodnictví nelze pohlížet jako na ucelenou teorii; je nutné vidět, jak nejrůznější odstíny subjektivismu se scházejí na společné platformě utopismu a ve společném zájmu o nejpočetnější složku lidu, o rolnictvo. Je rozšířeným názorem, že narodníci zastupovali zájmy drobných výrobců, a toto hledisko že je základním rysem jejich pojetí lidu. To je sice pravda, avšak v tom není ještě kořen věci. Zájmy lidu, zájmy drobných výrobců v to počítaje, zastupovali v tehdejší době i ruští marxisté — sociální demokraté. Neboť zájmy drobných výrobců, zájmy lidu a dělnické třídy zvláště se kryjí. A zájmy drobných výrobců mohou být uspokojeny právě tak jako zájmy všeho lidu jedině vítěznou socialistickou revolucí. Tedy ony „zájmy drobných výrobců“ mohou být uspokojeny nikoli z hlediska těchto zájmů samých, ale právě z *hlediska zájmů všeho lidu.* Drobný výrobce však vidí své postavení ve společnosti nikoli v tom, že je pracujícím, ale v tom, že *je vlastníkem*; a právě *toto* hledisko vyjadřují všichni teoretikové, kteří vyjadřují zájmy drobného výrobce nikoli z hlediska všeho lidu, ale právě jen z hlediska drobných výrobců, především rolníků, jakožto nejpočetnější skupiny uvnitř lidu.

Tuto skutečnost *objevuje* V. I. Lenin ve své knize *Ekonomický obsah národnictví*, když poukazuje na „*reakčnost, maloburžoaznost* tohoto zastupování zájmů přímých výrobců“.²² Rozpor mezi maloburžoazií a proletariátem, mezi maloburžoazií a buržoazií, zdaleka nevystupuje u narodníků otevřeně. Pro narodniky je naopak typické, že si neuvědomují rozdílnost zájmů maloburžoazie od zájmů všeho lidu. Již Marx upozorňoval, že pro maloměšťáka je typické, že svůj vlastní zájem vydává za zájem všeho lidu. Narodníci právě proto, že ve středu jejich zájmu leží rolnictvo, si neuvědomují také další velmi důležitou skutečnost: a to je rozpornost zájmů tříd ruské vesnice. „Lid“ — to je v narodnickém pojetí

²² Lenin, *Spisy* I, str. 368.

celé rolnictvo, kulaky v to počítaje (kuláci a lichváři nejsou pro narodniky třídou, ale jsou jednotlivci, „prohnanými chlapíky“, „obratnými lidmi“, kteří dovedli lovit v kalných vodách nebo si opatřili loupežemi jistý kapitálek . . .²³

A to je počátkem i koncem, všech sociálních snah narodníků. Protože nechápou pojem lid třídně, nevidí třídni diferenciaci *uvnitř* lidu. Nemohou proto ani hájit skutečné zájmy lidu. Narodnické hledisko pochopíme poněkud lépe tehdy, když si uvědomíme, že v Rusku 90 let jde o vytváření dělnické třídy (jako samostatné třídy) a že obdobný proces probíhá i na ruské vesnici, i když pozvolněji. Třídni protiklady v ruském rolnictvu již existují — jsou průkazné, kulactvo vzniklé hlavně po reformě z roku 1861 mohutní; ale současně ještě existuje obščina, která zastírá tyto třídni rozpory. Narodnici mohou svá tvrzení formálně o tuto obščinu opírat. Samy třídni protiklady ruské vesnice se teprve postupně vyhraňují (k definitivnímu ustanovení kulactva jako třídy dochází až po Stolypinské reformě); současně probíhá silný odliv především rolnické chudiny do měst.

Stanovit v této době třídni charakter lidu je obtížné. Narodnické názory vycházejí ze starých přežívajících společenských forem, které zastíraly novou podstatu společenských vztahů. Tím pozoruhodnější je, že už tehdy Lenin odhaluje tuto subjektivní neschopnost narodníků pochopit obsah pojmu lid. Lenin ne náhodou klade otázku: „Z které třídy, z kterých tříd vzniká v Rusku buržoazie?“ Odpověď zní: z *lidu*. A tu Lenin říká: „ . . . tato mladá buržoazie vyrůstá z naší „obščiny“ a nikoli mimo ni . . .“, rodí se ze společenských vztahů rolnictva, které se stalo výrobcem zboží“.²⁴

Narodnici nechápou, že předreformní rolnictvo Ruska bylo skutečně *celé* lidem, ale později že se situace mění. Narodnici nejsou schopni vidět lid v pohybu. Nechápu, že došlo k diferenciaci uvnitř tohoto, dříve třídně nerozlišeného rolnictva. Snad proto je pro Leninovy rané práce příznačné, že nevyzvedává do popředí otázku lidu (na rozdíl od narodníků). Sice ji řeší, ale jaksi jen jako pozadí k zpracování hlavního problému, který narodnici nemohli vyzvednout k problému *tříd* ruské společnosti. Neboť úkolem ruských marxistů 90 let je dokázat, že existuje v Rusku kapitalismus, a to jako projev historické nutnosti. A tu otázka tříd nutně vystupuje do popředí. Právě proto může Lenin hlouběji řešit i otázku lidu (a můžeme říci i naopak: vědecké zkoumání ruského lidu nutně přivedlo Lenina k poznatku vzniku buržoazie také z ruské obščiny).

Ruský lid má v 90. letech mnoho „přátel“. O jeho přízeň se musí ucházet nejen strany koketující s pokrokem, ale dokonce i černosotněnci. Všechny tyto marxistické strany (ale dokonce i „legální marxisté“ mají jednu věc společnou: nutnost spojení s lidem (ať už za jakýmkoli cíli) vidí jen v tom, že lid je *masa*, *množství*, *dav*. Tento aspekt je u černosotněnců jistě pochopitelný; méně pochopitelný je však u těch maloburžoazních stran, které se skutečně snaží lidu pomoci.

Subjektivismus posledního desetiletí 19. století v Rusku se neprojevuje především v solipsistickém pojetí dějin (i když také), neboť to je zjevně absurdní,

²³ Tamtéž, str. 373.

²⁴ Tamtéž, str. 394.

ale projevuje se především v *podceňování lidu*. Projevuje se v onom starém pojetí, v němž lid byl bojištěm, půdou, arénou pro zápas vynikajících osobností. A to zase ne jen v této podobě (která se vyskytuje u některých pozdních narodnických subjektivistů) a ne jen jako podcenění v morálním slova smyslu; ale prostě v nepochopení toho faktu, že vývoj kapitalismu naprosto nutně vede ke své negaci, k vyvlastnění vyvlastňovatelů, že lid je *základní* silou tohoto procesu. Lid je touto základní silou ne proto, že je „masa“, množství, ale proto, že svými životními podmínkami je hnán do revoluce, že tuto revoluci musí provést. Ne snad proto, že mu to poradí „legálně marxistický vzdělanec“ — ale že si nakonec (dříve, či později — a zde může i musí sehrát svou úlohu strana i jednotlivá osobnost) *uvědomí* své poslání. Ruští marxisté si byli vědomi, že je nutné *usměrňovat* tento revoluční pohyb lidu. To však nemůže dělat jednotlivec ale centrálně řízená a dobře fungující revoluční organizace — marxistická strana. V tom je také nejpodstatnější rozdíl mezi ruskou sociální demokracií a narodniky i ostatními „pokrokáři“. U narodníků 90 let jde vlastně jen o to, že se cítí reprezentanty lidu, že jsou „přáteli lidu“. V tom je však začátek i konec jejich vztahu k lidu. Naproti tomu u ruských sociálních demokratů jde o to, co nejhluběji proniknout do dělnické třídy, nejpokrokovější složky lidu i do ostatních tříd, které jsou součástí lidu. V tom vidí nutnou podmínku všeho dalšího.

Leninovy názory na obsah pojmu lid, na konkrétní složení lidu se projevují v různých historických etapách vývoje dělnického hnutí, a tedy i v různých vnějších podobách. Lid jsou pro Lenina především dělnické a rolnické masy, přičemž hlavní lidovou masou je rolnictvo, vedoucí a nejuvědomělejší složkou je průmyslový proletariát. Lenin zdůrazňuje třídní diferencovanost lidu a ukazuje na to, že před provedením buržoazně demokratické revoluce tvoří v Rusku lid všechny společenské třídy a skupiny obyvatelstva, které bojují, byť různými prostředky a různě intenzivně s reakčním carským režimem. První stránkou Leninova vymezení pojmu lid je tedy skutečnost, že lid je brán *jako sociální jev třídně rozlišený*.

Druhou stránkou je, že lid je chápán jako *historicky proměnlivá kategorie* (z tohoto hlediska např. kritizuje Lenin narodníky, že nepřihlízejí k vývoji uvnitř lidu, že nevidí změny ve složení ruské společnosti po roce 1861, že přehlízejí třídní rozdíly, které mezitím vznikly). Konečně třetí stránkou leninského vymezení lidu je, že Lenin ukazuje na *objektivní charakter změn ve společenském obsahu* lidu, který je nezávislý na pouhém subjektivním chtění současníků, zvláště pokud se snaží působit proti společenským zákonům. Toto pojetí lidu u Lenina nevede však k fatalismu, k poddávání se živelnosti, ale právě naopak. Na základě poznání společenského vývoje, na základě důkladné třídní analýzy ukazuje Lenin na to, že strana, marxistická strana, může uvědoměle přetvářet lidové masy; a to může tehdy, jestliže správně a účinně využívá objektivně působících společenských zákonů. Může aktivizovat jednotlivé složky lidu, vytvořit z nich aktivní a uvědomělé činitele v boji za dosažení společenského pokroku.

V těchto základních rysech Leninova pojetí lidu můžeme nacházet pokračování v celém jeho díle (a zvláště markantní je to pak ve známých myšlenkách o úloze

proletariátu po socialistické revoluci). V leninském přístupu k lidu je obsažena konkretizace marxizmu, epochy nástupu proletářských mas k boji za socialismus, a proto tyto charakteristické zvláštnosti leninského pojetí lid jsou i přirozenou platformou pro hodnocení úlohy lidu pro naši současnost.

K OTÁZKE PRINCÍPU STRANÍCKOSTI V UMENÍ

VLADIMÍR BROŽÍK

Každé umelecké dílo je výsledkem společensky determinované tvorby. Preto umelecké zobrazenie života a prírody nikdy nie je spoločnosti ľahostajné, pretože sa o nej vyslovuje. Dokonca ani pravda o kráse nočnej oblohy, nemôže byť spoločnosti ľahostajná, pretože aj tu, hoci sprostredkovane, hovorí sa o spoločnosti, o človeku, o jeho pocitoch, postoji k svetu, o jeho ľudskej, spoločenskej úrovni. A okrem toho si treba uvedomiť, že „umenie vôbec, ak je naozaj tvorbou, tak isto ako každá tvorba predbieha skutočnosť, dáva nám obraz skôr jej zotržajška ako dneška...“¹ Pravdivý obraz skutočnosti sa musí stretávať nevyhnutne s odporom tých, ktorým je pravda cudzia.

V triednej spoločnosti je cesta umelca za opravdivým umením nesmierne zložitá. Básnik sa nemôže zbaviť vplyvu triednych síl, ktoré sa tu spolu stretávajú, pretože nemôže byť členom spoločnosti. A tak vedome či nevedome, vždy cez svoje osobné, individuálne cítenie a poznanie vyslovuje básnik kolektívne cítenie spoločenskej skupiny. Vedome či nevedome reprezentuje triedu, či jej časť, zastáva a bráni, rozvíja svoje názory, ktoré sú jej názormi, uskutočňuje jej ciele, ktoré sú aj jeho cieľmi. Jeho individuálne cítenie je cítením spoločenského tvora, teda koniec-koncov len jedinečným prejavom kolektívneho cítenia.

A aj v takom prípade, keď človek zdanlivo uniká tejto skutočnosti a snaží sa postaviť nad spoločnosť, nad jej zápasy, aj v takom prípade reprezentuje určité vyhranené sily tejto spoločnosti. Nemožno nemať stanovisko ku spoločnosti, v ktorej žijeme — aj ľahostajnosť k jej osudom je stanoviskom.

„Nevšimavo, ľahostajne sa správa ku kúsku chleba človek sýty, ale lačný bude vždy stranicky, keď pôjde o kúsok chleba... Nestraníckosť v buržoáznej spoločnosti je len pokryteckým, maskovaným, pasívnym výrazom príslušnosti k strane sýtych, k strane vládnúcich, k strane vykorisťovateľov.“²

A tak sa stretávame s pojmom straníckosť. V S o b o l e v o v e j štúdií *Leninská teória odrazu a umenie* čítame:

„Za bojom rôznych smerov a škôl v umení nemožno nevidieť boje strán, boje pokrokových a reakčných tried. Umenie je tak isto stranícke ako ktorákoľvek iné ideologická nadstavba.“³

¹ Z. Nejedlý, *Za kulturu lidovou a národní*, Praha 1953, str. 203.

² V. I. Lenin, *Spisy 10*, Bratislava 1957, str. 64.

³ A. I. Sobolev, *Leninská teorie odrazu a umění*, Praha 1950, str. 11.